

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधिकारात

दिवाणी अपीलीय अधिकारिता

जनहित याचिका क्र. ८८/२०२१

बारशी बार असोसिएशन

..... याचिकाकर्ता

विरुद्ध

महाराष्ट्र सरकार आणि इतर

..... उत्तरवादी

श्री. वैभव उगले यांच्या सुचनेवरून श्री. अतुल दामले, जेष्ठ वकील - याचिकाकर्त्याकरिता

श्री. पी. पी. काकडे, सरकारी अभियोक्ता सह श्री. बी. व्ही. सामंत, सहायक सरकारी अभियोक्ता - राज्यकरिता

न्यायमंच : न्या. एस. व्ही. गंगापूरवाला, प्रभारी मुख्य न्यायमूर्ती

आणि न्या. एस. व्ही. मारणे.

राखून ठेवल्याचा दिनांक : ३ मार्च, २०२३

अधिघोषित केल्याचा दिनांक : ९ मार्च, २०२३

न्यायनिर्णय : (प्रभारी मुख्य न्यायमूर्ती द्वारे)

१. विधिनिर्णय.

विधिनिर्णय त्वरित सुनावणीसाठी पक्षकारांच्या संमतीने अंतिम निर्णयाकरिता सुनावणीसाठी घेण्यात आले.

२. याचिकाकर्त्याने दिनांक १६/११/२०१६ रोजीच्या परिपत्रकास आव्हानित केले. जिल्हाधिकारी आणि जिल्हा

निबंधक, सोलापूर यांनी निर्गमित केलेल्या परिपत्रकांतर्गत असे निर्देश दिले आहेत की, प्रांताचे उपविभागीय

अधिकारी आणि तहसीलदार यांनी नोंदणीकृत नसलेल्या कागदपत्रांच्या आधारे महसूल अभिलेखात फेरफार करू नये आणि पुढे दिनांक २१/०४/२०१८ रोजीच्या शासन निर्णयाचे पालन करण्याचे निर्देश दिले.

३. याचिकाकर्त्यातर्फे उपस्थित असणारे विद्वान जेष्ठ वकील श्री. दामले यांनी असे सादर केले की, न्यायालयांनी किंवा लोकअदालतीमध्ये शेतजमिनीबाबत पारित केलेला समझोता हुकूमनामा हा नोंदणी कायदा, १९०८ च्या (संक्षिप्ततेसाठी '१९०८ चा कायदा') तरतुदीनुसार सक्तीने नोंदणीकृत करण्याची आवश्यकता नाही. १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ (२) (vi) चा संदर्भ दिला आहे. विद्वान जेष्ठ वकिलांनी महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियम, १९५८ च्या (संक्षिप्ततेसाठी '१९५८ चा कायदा') कलम ४६ च्या परंतुकाचा संदर्भ दिला आणि सादर केले की, जर दस्तऐवज हे शेतजमिनीच्या विभाजनाशी संबंधित असेल तर, लागू असलेल्या शुल्काचा दर हा केवळ १००/- रुपये आहे.

४. विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. दामले यांनी माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या दिनांक ०५/०२/२०२० रोजी मोहम्मद युसुफ आणि इतर विरुद्ध राजकुमार आणि इतर, या प्रकरणात पारित केलेल्या तसेच माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने आणखी एका प्रकरणात म्हणजेच आयकर आयुक्त, गुजरात विरुद्ध केशवलाल लल्लुभाई पटेल^१ मध्ये पारित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा संदर्भ दिला. त्यांनी अरविंद यशवंतराव देशपांडे विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि इतर^२ या प्रकरणामध्ये विद्वान एकल न्यायाधीश यांनी पारित केलेल्या निर्णयावर भिस्त ठेवली.

५. विद्वान सहाय्यक सरकारी अभियोक्ता यांनी असे सादर केले की, दस्तऐवजाची नामपद्धती हे मुद्रांक शुल्क निश्चित करण्यासाठी निर्णायक घटक नाही. १९५८ च्या कायद्यांतर्गत कार्य करणाऱ्या सरकारी प्राधिकरणांना दस्ताऐवजातील मजकुराकडे लक्ष देऊन त्यावर लागू होणारे योग्य मुद्रांक शुल्क निश्चित करण्यासाठी व्यवहाराचे खरे स्वरूप आणि

१ ^१आयआर १९६५ एस सी ८६६

२ (२००३) ३ एमएलआर १०३९

पक्षकारांचा हेतू शोधण्यासाठी, अधिकार प्रदान करण्यात आलेले आहेत. दिनांक २१/०४/२०१८ रोजीचे शासन परिपत्रक हे स्पष्ट करते की, कौटुंबिक विभाजनाचे संक्षेपलेख याची नोंदणी करणे सक्तीचे नाही. तथापि, १९५८ च्या कायद्याच्या अनुच्छेद ४६ च्या अनुसूची I अंतर्गत अशा कौटुंबिक विभाजन विलेखावर मुद्रांक शुल्क देय आहे. सदर परिपत्रक हे या न्यायालयाच्या अरविंद यशवंतराव देशपांडे (उपरोल्लेखित) या प्रकरणामध्ये पारित केलेल्या न्यायनिर्णयाचे विश्लेषण केल्यानंतर निर्गमित करण्यात आले होते.

६. कार्यालयाने निरीक्षण केलेल्या काही गैरव्यवहारांच्या धर्तीवर जिल्हाधिकारी, सोलापूर यांच्या कार्यालयामार्फत आक्षेपित परिपत्रक/पत्र निर्गमित केले आहे. तदनंतरच्या दिनांक १४/०८/२०१८ रोजीच्या परिपत्रकाद्वारे, जिल्हाधिकारी कार्यालय, सोलापूर, यांनी परिस्थिती स्पष्ट केली आहे. सदर परिपत्रकांतर्गत हे स्पष्ट केले आहे की, १९५८ च्या कायद्याच्या अनुच्छेद ४६ अंतर्गत विभाजन विलेखाच्या बाबतीत मुद्रांक शुल्क देय आहे. शेतजमिनीच्या विभाजन विलेखाच्या संदर्भात मुद्रांक शुल्क हे १००/- रुपये आहे आणि बिनशेती जमिनीच्या संदर्भात १९५८ च्या कायद्याच्या अनुच्छेद ४६ अंतर्गत तरतूद केलेले मुद्रांक शुल्क देय आहे.

७. पुढे असे सादर करण्यात आले की, मालमत्तेच्या हस्तांतरणामध्ये अंतर्भूत असलेल्या सर्व हुकूमनाम्यांवर १९५८ च्या कायद्यामध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे मुद्रांक शुल्क निश्चितपणे आकारले जाईल.

८. प्रत्येक प्रकरणाचे मूल्यमापन हे त्याच्या गुणवत्तेवर करणे आवश्यक आहे. विद्वान सहायक सरकारी अभियोक्ता सादर करतात की, नोंदणी महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या कार्यालयाने दिनांक २४/०३/२०२२ रोजीच्या पत्रान्वये अचूक स्थितीचे स्पष्टीकरण दिलेले आहे.

९. विद्वान जेष्ठ वकील श्री. दामले सादर करतात की, याचिकाकर्ता हा न्यायालयांनी किंवा लोकअदालतीमध्ये पारित केलेल्या शेतजमिनीविषयक मालमत्तेच्या समझोता हुकूमनाम्यांशी संबंधित आहे.

१०. आम्ही सादर केलेली निवेदने विचारात घेतली.

११. विभाजन म्हणजे वारसा हक्काने मिळालेल्या मालमत्तेमधील हिश्यांचे विभाजन होय. मालमत्तेच्या विभाजनानंतर प्रत्येक सदस्य हा सदर मालमत्तेमधील त्याच्या हिश्याचा स्वतंत्र मालक बनतो.

१२. जर एखाद्या व्यक्तीस मालमत्तेमध्ये विद्यमान हक्क किंवा हिस्सा नसेल तर, विभाजनसंदर्भात समझोता हुकूमनामा होणार नाही. विभाजनाचा हुकूमनामा हा निश्चितपणे मालमत्तेवर आधीपासूनच हक्क असणाऱ्या व्यक्तीमध्ये होईल.

१३. दस्तऐवजाची नोंदणी आणि मुद्रांक शुल्काचा भरणा या दोन विभिन्न आणि निराळ्या संकल्पना आहेत. नोंदणी कायदा हा ज्या दस्तावेजांची नोंदणी सक्तीने करणे आवश्यक आहे, त्याचे वर्णन करतो तर, १९५८ चा कायदा हा नोंदणीची आवश्यकता असलेल्या किंवा अन्यथा दस्तऐवजावर आकरण्यायोग्य मुद्रांक शुल्क विहित करतो.

१४. याचिकाकर्त्याचे प्राथमिक गाऱ्हाणे असे दिसते की, न्यायालयांनी आणि/ किंवा लोकअदालतींद्वारे विभाजन आणि स्वतंत्र ताब्यासाठीच्या दाव्यामध्ये पारित केलेला समझोता हुकूमनामा हा १९०८ च्या कायद्याच्या तरतुदीनुसार सक्तीने नोंदणी करण्याचा दस्तावेज नाही. महसूल प्राधिकरण हे दस्तऐवजांची नोंदणी आणि महसूल अभिलेखातील नावांमध्ये फेरफार करण्यासाठी मालमत्तेच्या मूल्यांकनानुसार मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी आग्रही आहेत.

१५. १९०८ च्या कायद्याचे कलम १७ (१) हे ज्या दस्तऐवजांची नोंदणी करणे सक्तीचे आहे ते विहित करते. कलम १७ च्या पोटकलम २ मध्ये वरील गोष्टीला अपवाद असलेली उदाहरणे दिलेली आहेत. १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ च्या पोटकलम २ मध्ये नमूद केलेले दस्तऐवज / विलेख हे सक्तीने नोंदणी करण्यायोग्य नाहीत. न्यायालयाचा हुकूमनामा किंवा आदेश हा १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ (२) (vi) अंतर्गत समाविष्ट आहे. सदर तरतुदीनुसार न्यायालयाचा कोणताही हुकूमनामा किंवा आदेश (समझोत्यावर स्पष्ट केलेला आणि

स्थावर मालमत्तेचा समावेश असलेला हुकूमनामा किंवा आदेश वगळता आणि या व्यतिरिक्त दाव्याचा किंवा कार्यवाहीचा विषयवस्तू असलेल्या) दस्तऐवजाची सक्तीने नोंदणी करण्याची आवश्यकता नाही. १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ (२) (vi) मध्ये दाव्याचा विषयवस्तू असलेली मालमत्ता आणि दाव्याचा विषयवस्तू नसलेली पण ज्यासाठी समझोता झाला आहे, अशा मालमत्तेतील फरक स्पष्ट केला आहे. जर समझोता हुकूमनाम्यामध्ये संबंधित हुकूमनाम्याव्यतिरिक्त स्थावर मालमत्तेचा समावेश असेल तर, अशा मालमत्तेला सूट मिळणार नाही आणि त्यासाठी नोंदणी करण्याची आवश्यकता असेल. जर दाव्याचा विषयवस्तू असलेल्या मालमत्तेच्या संदर्भात समझोता हुकूमनामा पारित झाला असेल तर समझोता हुकूमनाम्याची सक्तीने नोंदणी करण्याची आवश्यकता नाही. लोकअदालती पुढे सादर करण्यात आलेला समझोता आणि त्याअनुषंगाने लोकअदालतीने पारित केलेला निवाडा हा हुकूमनाम्याचे स्वरूप गृहीत धरतो आणि १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ च्या पोटकलम २ च्या कक्षेत आणि त्या कायद्याच्या व्याप्तीत देखील येतो.

१६. हे आपल्याला प्रकरणाच्या दुसऱ्या अंगाकडे आणते म्हणजेच मुद्रांक शुल्काचा भरणा. दस्ताऐवजांवर देय असलेल्या मुद्रांक शुल्काचे नियमन हे १९५८ च्या कायद्यातील तरतुदींतर्गत केले जाते. महाराष्ट्र राज्यातील दस्तऐवजांचे नियमन हे १९५८ च्या कायद्याच्या तरतुदींतर्गत केले जाते. १९५८ च्या कायद्याच्या अनुच्छेद ४६ अंतर्गत विभाजन संदर्भातील दस्तऐवजावर भरणा करावयाच्या मुद्रांक शुल्काविषयी तरतूद आहे.

१७. सर्वसाधारण नियम म्हणून, विभाजन लेखावरील मुद्रांक शुल्क हे सदर रकमेच्या किंवा मालमत्तेच्या स्वतंत्र भाग किंवा भागांच्या बाजारमूल्याच्या २% असते. त्यासोबत जोडलेल्या टिपणीनुसार, मालमत्तेचे विभाजन झाल्यानंतर उरलेल्या सर्वात मोठा वाटा किंवा समान मुल्याचे दोन किंवा अधिक भाग असतील आणि इतर कोणत्याही समभागांपेक्षा लहान नसतील तर, अशा समभागांपैकी एक समभाग असे मानले जाईल ज्यामधून इतर समभाग वेगळे केले आहेत. कलम ४६ मधील परंतुक (अ) आणि (ब) पुढे काही सूट देतात. आम्ही सध्याच्या प्रकरणामध्ये

परंतु (ब) शी संबंधित असू. परंतु (ब) नुसार, जेथे दस्तऐवज हे शेतजमिनविषयक विभाजनाशी संबंधित असेल तर, लागू असलेल्या शुल्काचा दर १००/- असेल.

१८. मालमत्तेच्या संदर्भातील शेतजमिनीविषयकचा समझोता हुकूमनामा, जो या दाव्याचा विषयवस्तू आहे तो १९०८ च्या कायद्याच्या तरतुदींतर्गत सक्तीने नोंदणीकृत करणे आवश्यक नाही आणि अशा दस्ताऐवजावरील मुद्रांक शुल्क हे १००% पेक्षा अधिक नसेल. १९५८ च्या कलम ४६ मधील परंतु (क) च्या तरतुदीत पुढे असेही म्हटले आहे की, जेथे विभाजन लागू करण्याचा अंतिम आदेश कोणत्याही महसूल प्राधिकरणाने किंवा कोणत्याही दिवाणी न्यायालयाद्वारे किंवा एखाद्या लवादाने निवाड्याद्वारे विभाजन करण्याचे निर्देश पारित केले असतील तर, एखादे दस्तऐवज किंवा विभाजन आवश्यक मुद्रांकाने मुद्रांकित केले जाईल आणि अशा आदेशान्वये किंवा निवाड्याद्वारे विभाजनाचा दस्ताऐवज त्यापाठोपाठ निष्पादित केला जातो, अशा दस्ताऐवजावरील शुल्क हे रुपये १०/- पेक्षा जास्त नसावे.

१९. १९५८ च्या कायद्याचे कलम ४६ त्याच्या तरतुदींसह संपूर्णपणे वाचल्यावर एक अपरिहार्य निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो म्हणजे १९०८ च्या कायद्याच्या कलम १७ (२) (vi) नुसार शेतजमिनीचे विभाजन परिणामकारकरीत्या अंमलात आणण्यासाठी समझोता हा सक्तीने नोंदणीकृत करण्याची आवश्यकता नाही आणि सदर मालमत्तेच्या मूल्यांकनावर मुद्रांक शुल्काचा भरणा देखील करावा लागणार नाही परंतु, १९५८ च्या कायद्याच्या कलम ४६ च्या परंतु (ब) आणि (क) द्वारे याचे नियमन केले जाईल.

२०. याचिकाकर्त्याने आक्षेप घेतलेले परिपत्रक हे केवळ विभाजनसाठीच्या दाव्याच्या हुकूमनाम्याशी संबंधित नाही तर ते सर्वसाधारण स्वरूपाचे आहे. ज्यामध्ये बिनशेती मालमत्ता आणि विविध दस्ताऐवजांच्या माध्यमातून हस्तांतरणाच्या विविध पद्धतींचाही समावेश असेल.

२१. आक्षेपित परिपत्रकाचे वाचन अशा रीतीने केले जाईल की, दाव्याचा विषयवस्तू असलेल्या शेतजमिनीबाबत न्यायालयाचा आणि किंवा लोकअदालतीचा समझोता हुकूमनामा हा सक्तीने नोंदणीयोग्य नाही आणि मालमत्तेच्या बाजारमुल्यावर मुद्रांक शुल्क आकारले जाणार नाही. परंतु, १९५८ च्या कायद्याच्या कलम ४६ च्या परंतुक (ब) आणि (क) नुसार ते आकारले जाईल.

२२. उपरोक्त अटींच्या संदर्भात विधिनिर्णय मंजूर करण्यात येत आहे.

२३. याचिका निकाली काढण्यात आली आहे. खर्चाबाबत आदेश नाही.

(न्या. संदीप व्ही. मारणे)

(प्रभारी मुख्य न्यायमूर्ती)

अस्वीकरण

या न्याय निर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X